

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research
Cilt: 13 Sayı: 74 Yıl: 2020 & Volume: 13 Issue: 74 Year: 2020
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

TÜRKİSTAN'DA POPÜLER BİR ATLI OYUN: CEKEME-CEKE / JEKPE-JEK (YEKE-YEK / TEKE-TEK)* A POPULAR HORSE GAME IN TURKSTAN: JEKPE-JEK (ONE TO ONE)

Mehmet TÜRKMEN**
Ulanbek ALİMOV***

Öz

Bu araştırmada, batı ve diğer Türk coğrafyalarında bilinmeyen, Kazaklar, Özbekler ile özellikle Kırgızlar'da popüler olan, Türkistan'ın geleneksel atlı mücadele oyunu 'Ckeme-ceke/Yeke-yek' incelenecektir. Ckeme-ceke oyunu, iki binicinin 10 metre çapında bir daire ortasına konulmuş, keçi karkasını at üzerinden eğilerek yerden alıp, daire dışına çıkarama şeklinde yapılan bir atlı mücadele oyunudur. Ckeme-ceke oyununun etimoloji ve terminolojisi, kural ve kaideleriyle birlikte anlatmaya, tanıyıp tanıtmaya çalışıp, spor literatürüne kazandırmaktır. Ckeme-ceke, atlı-göçebe kültürünün ürünü olup, arkaik kültür kodları taşıyan tarihsel içerikli ve istekli bir oyundur. Milli nitelikli kodların canlı tutulması, kuşaklar arası bağın kopmamasına ve aynı millet olmanın şuuruna varılmasını, ruhen ve bedenen sağlıklı nesillerin yetişmesini sağlayacaktır. Nitel araştırma kapsamında alan çalışması ile yapılandırılmamış gözlem ve betimsel araştırma desenlerine başvuruldu. Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan ile sınırlandırılmıştır. Sonuç: Yeke-yek oyunu, tamamiyle 'kök-börü' oyununda tekâmülleşme niyeti taşımakta olduğu; kök-börü oyununun tüketilmesinde görülen imge, simge, sembol gibi arkaik kültür kodlarının, bu oyunda da sergilendiği; oyunun geleneksel spor dünyasında sadece Kazak, Kırgız ve Özbekler'de uygulandığı; bunlardan Kırgızlar'da diğerlerinden daha sosyal yapı ve yaşayışta popüler olduğu sonucu varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkistan, Atlı oyun, Atlı Kültür, Yeke-yek.

Abstract

In this research, unknown in western and other Turkish geographies, popular among Kazakhs, Uzbeks and especially Kyrgyz in central Asia, Turkistan's traditional horse fighting game "Ckeme-ceke / One to one" will be examined. "One to one" game, placed in the middle of a circle 10 meters in diameter of two riders, the goat carcass leaning from the horse and picking it up from the ground, it is a horse fighting game made in the form of out of circle. Etymology and terminology of "one to one" game, the aim is to explain, recognize and introduce it together with its rules and rules, and to bring it to sports literature. This game is a product of horseback-nomadic culture and is an enthusiastic game with historical content, bearing archaic culture codes. Keeping national codes alive, maintaining the connection between generations and reaching the awareness of being the same nation, it will ensure the growth of mentally and physically healthy generations. Within the scope of qualitative research, unstructured observation and descriptive research designs were used with field work. Result: One on one game, that he intends to evolve in the "god-wolf / gray-wolf" game; the archaic cultural codes such as images and symbols seen in the consumption of the gray-wolf game are also displayed in this game; the game is practiced only in Kazak, Kyrgyz and Uzbeks in the traditional sports world; it has been concluded that these are more popular in Kyrgyz than others.

Keywords: Turkistan, Horse Game, Horse Culture, One to One.

* Bu çalışma Kırgızistan ve Türkiye'de Geleneksel Atlı Sporların Araştırılması başlıklı KTMU-BAB-2018.GOSAUM.01 numaralı projeden üretilmiştir.

** Prof. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi & Muş Alparslan Üniversitesi, dr.turkmenmehmet@gmail.com ; ORCID: 0000-0002-5926-7522

*** Dr. Öğr. Gör., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, (Geleneksel Oyun ve Spor Araştırma Uygulama Merkezi), ulanbek.alimov@manas.edu.kg

1. GİRİŞ

Cekeme-ceke oyunu, *at-omiraulaştruu*¹ ve *kap alıp kaşuu*² oyunları gibi ileride atın *kök-börü* oyununa adaptasyonunu sağlamak ve binicisinin iyi bir “kök-börü” oyuncusu olmak amacıyla son yıllarda geliştirilmiş olup, günümüzde özellikle Kırgızlar’da oldukça popüler olan bir atlı mücadele oyunudur. Bu oyun aslında *at-omiraulaştruu*’nun devamı niteliğindedir. Tamamiyle *kök-börü*’nün start alması anındaki oyun objesi olan keçi, koç, koyun, buzağı veya torpok (bir yaşında sığır) gibi evcil hayvanların *karkası*’nı yerden alma mücadelesi ile bire-bir örtüşmektedir. Cekeme-ceke bugün Kırgızistan’da kök-börü oyunundan sonra en popüler spor durumundadır (Türkmen & Useev, 2019, 1487). Spor faaliyetleri kadın ve erkeler arasında yapılarak şiirlere de yansımıştır (Türkmen ve ark., 2005, 49-57; Türkmen ve ark., 2012, 145-149).

Kırgız ve kazak olmayan birisi için, onların geleneksel sporunu anlamak şüphesiz Kırgızlar’ın sosyal yaşantının diğer yönlerine yol gösterir. Türkistan’da göçebe şeklinde yaşanan şartlarda, binicilik ile ilgili spor ve oyunlar, bedensel kültürün temel şekilleri ve beden eğitiminin temel amaçları şeklinde kalmaya devam etmiştir. Yine çocuklar arasında içeriklerini yansıtan açık hava oyunları da göçebe bir hayat şeklinin ürünleridir. Toplumun gelişmesi için belirli tarihsel koşulların bir ürünü olarak fiziksel kültür ve spor, insanın ruhsal faaliyetinin tarihsel olarak ortaya çıkan sonuçlarının toplamını oluşturur. Geleneksel spor, yalnızca herhangi bir toplumun kültürel özellikleri için yaşayan bir sembol değil, aynı zamanda bireysel ve kollektif düzeyde kimlik üreten bir kaynaktır (Türkmen ve ark., 2006, 77-94).

Türkistan’ın geleneksel olan spor kültürü, halkın kendini geliştirmesi ve sürekli kendisine ait olan iktisadi hayatı ve bu hayatı besleyen coğrafi konumu olan geleneksel olan kaynaklara uzanır. Nesiller arasında kimliğin ve bağlantının korunmasına yardımcı olur. Aynı zamanda geleneksel spor olgusu, kültürel aktarımın en önemli araçlarından biridir. Halk geleneklerinin hayattan ve sanatla ilgili olan alandan çıkarılması, ferdin ve tüm toplumun gelişimine zarar vermektedir. Ayrıca nesiller arasında bağ olan durumun alanını daraltmaktadır.

Cekeme-ceke oyununun 1949 yıllarına kadar Türkistan coğrafyasında yazılı bir kaydına henüz rastlanılmadı (Gunner & Rakhimgulov, 1949, 59). Ayrıca son 70-75 yılda ortaya çıktığı için olsa gerek, oyunun teorik ve pratiği hususunda açıklayıcı veya anlamlandırıcı tarihi vesikalara da rastlanılmamaktadır. Maalesef bu konuda kaynak sayısı oldukça sınırlıdır. İki arşiv kaynağı (Kazakbayev, kg-arşiv, el yazmaları fondu, no: 603 / 5241; Tınıbekov, kg-arşiv, el yazmaları fondu, no, 134/K342), 10 civarında da kitaplar içinde cılız alt başlıklar halinde yer almaktadır (Gunner & Rakhimgulov, 1949, 32; Gunner, 1957, 18; Sagındikov, 1991, 122; Tötenayev, 1994,101; Khamchiyev vd, 2013, 76; Türkmen & Useev, 2019, 1487; Türkmen & Buyar, 2019, 156).

Oyunun kural, kaide, ritüel ve sembolleriyile ilgili bilgiler, ancak saha çalışmasıyla mümkün olabilmektedir. Bizlerde bu çalışmada konu hakkında bilgiler edinebilmek için nitel araştırma kapsamında yer alan, saha (alan) çalışması ile yapılandırılmamış gözlem ve betimsel araştırma desenlerine başvurduk. Kırgızistan’ın Narın ili Atbaşı ilçesinde, Bişkek Manas Havaalanı doğusunda hava şartları -28° derecede bile her Pazar günleri oynanmakta olan cekeme-ceke geleneksel atlı oyunu 2019 yılında izlendi. Ayrıca Kazakistan Taras ilçesine de Bişkek’ten proje kapsamında gidilerek “Jekpe-jek” dedikleri bu oyun izlendi. Bu bağlamda sahadan toplanan verilerden seçici veya ayırıcı özelliği olan fotoğraflarla oyunu tanıma, tarif etme ve tanıtma yoluna gidildi.

¹ “At-omyraulastyru” bir tür binicilik mücadelesidir. 10-15 metre çapında bir daire içinde iki atlının bire-bir mücadelesi ile gerçekleşir. Oyunun amacı rakibin atını kendi atının kalçası veya göğsüyle dairenin dışına itmektir. Oyunda rakip biniciye ve atına vurmamak yasaktır. Ayrıca kendi uzvuyla rakibi ve atını itip kalkamaz. Sadece, rakibin atını, kendi atının göğsüyle ya da kalçasıyla çizilmiş dairenin dışına itmektir (Gunner & Rakhimgulov, 1949, 32; Sagındikov, 1991, 122; Tötenayev, 1994, 101).

² Bkz. E. A. Masanov (1966, 129-130) oyunun “*Meşok alıp kuşu*” adıyla Kazaklar’da oynandığını kısaca şöyle tarif etmektedir: Kırgızca “tüyüm”, Kazakça “kap”, Rusçası “meşök” denilen ve içine herhangi bir malzeme konulan bohça, dağarcık, bu görevi yapan torba gibi nesnelerin belli bir noktaya konularak, oradan binicilerden biri tarafından alınıp, diğerlerinin onun elinden alma mücadelesi ile belirlenmiş bir noktada sona eren atlı bir yarıştır. Asgari dört kişi, azamisinde sınır olmayan bu yarışta kim rakiplere bu bohçayı kaptırmadan bitiş çizgisine daha çok kor ise o yarışın galibi sayılmakta ve canlı hayvan olarak konulan ödülü almaktadır.

Toplumun inkişafı için belirli tarihi şartların bir mahsulü olarak ortaya çıkan bedensel kültür veya spor, insanların ruhsal faaliyetinin tarihi zamana bağlı olarak sonuçlarının toplamıdır. Geleneksel fiziksel kültür durumunun analizi ve incelenmesi özellikle etnolojik bilimin en önemli görevidir. Çünkü bu spor oyunları, toplumun tarihsel gelişiminin özüne daha derinlemesine nüfuz etmesini sağlar. Aslında Türklerde herhangi bir ulusal görüntünün temel bileşkesi olan bedensel egzersizler ve oyunlardır. Kuvvet, el yeteneği ve binicilik müsabakaları sadece festival eğlencesi olarak yapılmamış aynı zamanda insanların bedensel ve ahlaki durumu ile ruhunun bir imtihanı olarak da kullanılmıştır. Hatta estetiğin, kararlılığın, sağlıklı bedense ve ruhsal bir durumun açıklayıcısıdır.

Kazakların “*jekpe-jek*” (Khamchiyev vd., 2013, 20), Kırgızca’da “*cekeme-ceke*” dedikleri tamamlayıcı kelimelerinin Türkiye Türkçesindeki karşılığı: “*teke-tek*” ve “*yeke-yek*”, anlamına gelmektedir (Koç vd, 2003: 109). *Cekeme-ceke* oyunu 10 metre çapı olan bir daire içerisinde, iki binici karşılıklı 35 kg ağırlığındaki keçi karkasını alıp ayağıyla eyer arasına sıkıştırarak, bu daire dışarısına çıkartma şeklinde yapılan bir atlı mücadele oyunudur (Türkmen & Useev, 2019, 1487). Oyunun mücadele tarzı; oynandığı dairenin ölçüsü, oyunda keçi karkasını alıp, bacağı ile eyer arasına sıkıştırıp, rakibine hakimiyet kurarak puan alma sistemi vb tüm özellikleri kök-börü oyununun başlama çemberi çizgisi içinde başladığı an ile örtüşmektedir. Zaten oyunun ortaya çıkış amacı da henüz birinci ve süper ligde kökbörü oynamamış binici ve aynı şekilde atlarla katılma şartının olması, atı ve binciyi söz konusu üst liglerdeki kök-börü oyunlarına taşıma ve de bu üst liglerde başarılı olma amacı taşımaktır.

2. CEKEME-CEKE OYUNU TANIMI

Cekeme-ceke oyunu aynı zamanda *at-omiraulaştırıuu* oyununun kök-börü oyununa daha fazla alt yapı adaptasyonunu sağlamak ve kök-börü de tekâmülleşmek amacıyla dönüştürülmüş şeklidir. Bu yüzden son 2-3 yıldır (2017-19) Kırgızistan’da *cekeme-ceke* oyununun gün-gün popülaritesi artarken *at-omiraulaştırıuu* oyunu yapılmayarak yerini bu oyununa bırakmıştır. Ancak Kazakistan’da “*at omiraulastıru*” oyunu hala *cekeme-ceke* oyununa dönüşmese de pasif durumdadır (Türkmen & Useev, 2019, 1487; Sagındıkov,1991, 129).

Engin bir tarihi olan kök-börü oyunu, bugün Kırgızistan’da olimpik olanlar dahil tüm spor oyunları içerisinde en popüleridir. Kök-börü oyununun adını oluşturan *kök* ve *börü* kelimeleri Türk halkları için totemik, dini, milli, mitolojik birçok kültürel norm kodları ifade etmekte, yani kök-börü, bir spor formatının çok ötesindedir. Destanlarda özellikle Kurt (Börü)’un gücü ile Türk gücü beraber anılmıştır. ‘Kurt karakterli Türk’ benzetmesi vardır. Kurt (börü) çevik, seri hareket eden, canlı ve oldukça kuvvetli olan bir ögeyi kapsar. Türklerin özellikle bedensel güç ve kuvvete değer veren ve sporla içli ve dışlı bir ırk olarak ön plana çıktığı görülür (Gumilöv, 1999, 44).

3. CEKEME-CEKE OYUNUN KAİDE VE KURALLARI

Oyuna katılma şartları: 18 yaşını doldurmuş olan binici yarışmacılar ile birinci ve süper lig kök-börü oyununda yarışmamış ve de bir asıy (her at dört yılda 1 asıy alır, 1 asıy; 4 yaşanmış at, 2 asıy; 8 yaşanmış at olmuş olur) almış atlar yarışabilir.

Katılımcı sayısı: bir asıy³ almış (dört yaşanmış) at sahibi olan ve biniciliğine güvenebilen 18 yaşından yukarı süper ve birinci ligde oynamayan her amatör ulakçı (kök-börü oyuncusu) her fert katılabilmekte; - *Oyun sahası:* düz bir zemin üstüne (toprak, tarla veya çimen olabilir)10 metre çapında çizilen bir dairede oynanır. Bu direnin dış çizgilerinden itibaren içerisine karşılıklı ve simetrik bir şekilde 3 m mesafeli çizgiler çizilir. Bu 3 m müsabıkların atları üstünde yarış başlamadan öne karşılıklı ve atları üstünde duracakları çizgilerdir. Çizgilerin ortasında da 4 m mesafe kalır ki, bu

³ Kırgızlar’da her dört (4) yaşını doldurmuş at bir (1) “asıy” almış olur. Bu durumda sekiz (8) yaşını dolduran at iki (2) asıy, 12 yaşını dolduran üç (3) asıy almış olmaktadır. Başta Kahramanmaraş Yörükleri olmak üzere genelde Orta Anadolu’da “asıy” olayına “azı” derler. Buna atın ağzını açıp azı dişine bakarak “şu kadar azısı var” veya atın yaşı küçük ise “henüz azısı yok” denilmektedir (Türkmen, 1996, 124).

mesafe de yine ma başlamadan önce müsabıkların karşılıklı durdukları çizgiler ortasında kalan ara mesafedir.

Oyununun başlaması (start alması): çemberin içindeki 4 metrelik mesafenin tam merkezine ağırlığı 35 kilo olan teke karkası bir veya iki kişi tarafından konulur. Sonra oyuncular çizilmiş dairenin ortasındaki olan 4 metrelik mesafelerde karşılıklı durur ve saha hakemi de iki müsabığın tam ortasında ve de oyun alanı dairesinin dış çizgisinde durur (Şekil 1 ve Şekil 2). Bu konumdan sonra hakem maa başlama startı verir ve ma başlar başlamaz kendisi çember dışına maçı gözetler. Bu arada oyunu başlatan saha hakeminin dışında, oyuncuların aldığı puanı yazan cetvel hakemi ve birde zamanı takip eden kronometre hakemi bulunmak zorundadır. Saha hakemi oyunculara “hazır olun” komutundan 5-10 salise sonra başla komutunu verir ve ma başlar. Ayrıca at için sağık durumunu gösteren veterinerlikten izin belgesi getirilmesi ve biniciler için de sağık raporu içeren lisans belge getirmesi gerekiyor.

Oyuncuların giyimleri: Oyuncuların özel koruyucu kıyafetleri olması şarttır. Oyun için yarışmacının özel kıyafetler ve koruma eşyaları (deri çizme, plastik dizlikler, başlık vs) şartı yerine getirilmesi gerekmektedir; - *Oyun süresi ve kazananın belirlenmesi:* oyun süresi sekiz (8) dakikadır. Bu süre içerisinde yerde bulunan karkası yerden kaldırarak üzengi bağına geçirerek çember çizginin dışına taşıyan yarışmacı bir (1) puan kazanırlar (Şekil 3). İki puan alan oyuncu galip sayılmaktadır. Puanlar bir-bir (1-1) berabere devam ederken oyun için ayrılan zaman 8 dk. Süre sona erer ise, hakemler tarafından verilen puanlarla oyunun galibi belirlenir. Hakemler bu kararı, oyun süresi içerisinde kim teke karkasını yerden daha çok kaldırmış ise ona göre puan verilirler. Aynı zamanda atıyla rakip atı karkasa yaklaşmasına engel olursa da bir puan verilir. Oyunda yenilen oyuncu yarışmadan elenir. Kazanan bir üst tura yükselir. Oyunda oyuncuların küfretmeleri, kavga etmeleri, rakibinin atını kamçıyla vurmaları, kendi atının kafasına kamçıyla vurmaları halinde diskalifiye edilir. Oyuncular yerden karkası kaldırırken rakibinin elinden tutmamaları gerekmektedir; - *Organizatörlerin ve oyuncuların sorumlulukları:* Yarışa katılmak isteyenler başvururken pasaportlarını yanında bulundurmaları gerekmektedir. Ayrıca yarışa katılan atın profilden ve yandan resmi takdim edilmesi gerekmektedir.

Yarışa katılmak isteyen oyuncuların yeme-içmeleri, kalacak yerleri kendilerine aittir. Düzenleyen taraf oyuncuların ve oyuna katılan atların sakatlığı durumlarında sorumluluğu üzerine almamaktadırlar. Yarışa katılmak isteyenler oyundan bir gün önce başvurularını yapmaları gerekmektedirler. Eşleştirme işlemi oyun sabahı gerekese hazır bulunduğu zamanda yapılır. Bir-bir berabere devam ederken oyun için ayrılan zaman sona ererse hakemler tarafından verilen puanlarla oyunun galibi belirlenir. Oyun süresi içerisinde kim karkası yerden daha çok kaldırmışsa bir puan verilir. Aynı zamanda atıyla rakip atı karkasa yaklaşmasına engel olursa da bir puan verilir. Oyunda yenilen oyuncu yarışmadan elenir. Kazanan bir üst tura yükselir. Ayrıca olimpik oyunlarda olduğu gibi bu oyunda da oyuncuların küfretmeleri, kavga etmeleri, rakibinin atını kamçıyla vurmaları, kendi atının kafasına kamçıyla vurmaları, oyuncular yerden karkası kaldırırken rakibinin elinden tutmamaları gibi yasak hareketler mevcuttur.

Şekil 1: Cekeme-ceke başlama anı müsabıklar ve saha hakeminin aldığı pozisyonlar

Şekil 2: Cekeme-ceke oyununda çekişmenin başladığı an

Şekil 3: Cekeme-ceke oyununda kırmızı uşoruu sporcunun puan aldığı an

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Tarihin, atlı oyunlarının büyük kısmının oluşturma zamanını bizden gizler ve onların bazılarının, hangi halka ait olduğunu söylemeye kolay izin vermez. Hippoloji (at bilimi) ve geleneksel spor uzmanları, belli bir oyunun hangi halk arasında başlayıp geliştiğiyle ilgili sorusunda fikir birliğine varamazlar. Ama nasıl olursa olsun, atlı oyunların sayısı ve çeşitliği konusunda birincilik, Türk-Moğol halklarına aittir. Çünkü dünyanın hiçbir milletinin geleneksel atlı oyunları, bu halklarında eskiden ve şimdi olduğu gibi sosyal yapı ve yaşayışta bu kadar prestijli yerini tutmamışlardır.

Cekeme-ceke oyunu kök-börü oyununun karakteri, stili ve atların mücadele tarzıyla bire bir örtüşmektedir. Bundan doları olsa gerek Türkistan'ın en zirvesinde olan kök-börü ile neredeyse aynı popülerite ivmesini yakalamış durumdadır. Türkistan halklarından özellikle Kırgızistan'da gök-çok sembolik bir değer taşır. Gök-börü oyununun simge ve sembollerinin yorumları farklı şekillerde

kullanılabilir. Gök-börü ulusal gücü anlatır. Milletlerin meydana getirilmesinde ve ahlaki eğitiminde yer alır. Hatta yarışma ve gösterilerde kendine yer bulur.

Türkistan'da cekeme-ceke oyununun en popülerite yakaladığı halk Kazaklar ve Özbekler değil Kırgızlardır. Çünkü gök-börü sporu tüm Kırgızlar tarafından savaşa hazırlık amacı ile yapılır. Ayrıca bedensel bedensel yetenek, ruhsal güç ve kutsallaştırmanın bir belirtisi olarak değerlendirilir. Yine kök-börü erkek güç ve kuvvetinin değerine duyulan ilgiyi anlatır. Ayrıca "alp erkek sıfatı"nın bir göstergesi durumdadır.

KAYNAKÇA

- Gumilov, LN. (1999) *Eski Türkler*. Çev: D.A. Batur, İstanbul: Birleşik Yayıncılık
- Gunner M. (1957). *Kazakhskiy narodniy konnyy sport (pravila sorevnovaniy)*. Alma-Ata: Nauk.
- Gunner M., Rakhimgulov M. (1949) *Kratkiy sbornik kazakhskikh narodno-natsional'nykh vidov sporta*. Alma-Ata: Alma-Ata masması.
- Kazakbayev C., *Kırgız Elinin Oyundarı*. Kırgız Uluttuk İlimder Akademiyası Kol Cazmalar Fondu, No: 603/5241, Bişkek.
- Khamchiyev KM., Bukanova ZhK., Karimova ZhK., Ilyasova, GT., Kirilinskaya LV. (2013). *Razvitiye natsional'nykh vidov sporta i narodnykh igr: Metodicheskoye posobiye*, Astana: TOO «Shikula i K».
- Koç, K., Bayniyazov, A. (2003). *Türkiye Türkçesi-Kazak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Masanov, E. A. (1966). *Ocherk istorii etnograficheskogo izucheniya kazakhskogo naroda, SSSR*, Alma-Ata: Izd-vo «Nauka» Kaz. SSR
- Tımbekov, A. *Kırgızın Uluttuk Oyundarı*. Kırgız Uluttuk İlimder Akademiyası Kol Cazmalar Fondu, No: 134/K342, Bişkek
- Tötenayev, B. (1978). *Kazaktın Ulttık Oyındarı (Monografi)*. Almatı: in Kaz.
- Sagındikov, E. (1991). *Kazaktın Ulttık Oyındarı*. Almatı: İlim
- Türkmen M., Buyar C. (2019). Wrestling in Turkic peoples from a socio-cultural perspective. *European Journal of Physical Education and Sport Science*, issn: 2501-1235 Volume 5 - Issue (12): 154-162 pp. doi: 10.5281/zenodo.3530881
- Türkmen M., Useev N. (2019). The historical background of kyrgyz traditional sports. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, Issn: 1307-9581, October 2019, Volume: 12, Issue: (66), 1486-1491.
- Türkmen, Mehmet, İmamoğlu Osman, Saralaev M. K., Azizbaev S. S. (2012). Surnaamalardakı sport motivderi. *vestnik fiziçeskoy kulturi i sporta*, 1(7), 145-149.
- Türkmen, M., İmamoğlu, O., Türkmen, L. (2005). *Dünden Bugüne Türkler de Kız ve Kelin Kovuu Oyunu*. Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi, 6(1), 49-57.
- Türkmen, M., İmamoğlu, O., Ziyagil M. A. (2006). Popularity of the Wrestling sport in Turkey and it's comparison with the selected sports. *Researches About The Turks All Around The World*, 163, 77-94.
- Yudahin, K. K. (1994). *Kırgız Sözlüğü*. Cilt: II (K-Z), 3. Baskı, Çev. A. Taymas, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.